

πρὸς τὴν ὄλην σύνθεσιν τοῦ Πατριαρχέα καὶ κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος «πρέπουσιν ἀλλήλαις καὶ τῷ ὄλω συνίστανται».

Πολλὰ ἄλλα ἀρετὰ διαποικίλλουσι πλουσίως τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ πέρα τούτων ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω, ὅτι ὁ κ. Πατριαρχέας εἶναι ἄξιος πολλῶν ἐπαίνων, μάλιστα διότι εἰς τὸ ὠραῖον τοῦτο καὶ ἄρτιον ἔργον αὐτοῦ ἐπέτρεψε νὰ διαλάμψῃ ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ μεθ' ὅλης τῆς γνησιότητος καὶ εἰλικρινείας αὐτῆς. Διὰ τοῦτο θεωρῶ αὐτὸ πολλοῦ ἄξιον νὰ ἀναγνωσθῇ ὑπὸ πάντων, ἰδιαιτάτα δὲ τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων, εἰς τοὺς ὁποίους παρέχεται ὡς ἐν ἀξιόλογον ἔθνικὸν ἀνάγνωσμα δυνάμενον νὰ ἐμπνέῃ πάντοτε βαθεῖαν καὶ ἀκλόνητον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα καὶ τὰς μεγάλας ἰδέας, τῶν ὁποίων αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀρχικὴ κοιτίς καὶ ἡ ἀκάματος τροφὸς καὶ θεράπεινα.

ΣΠΥΡ. Χ. ΜΑΓΓΙΝΑΣ

* * *

A. H. M. JONES, **Sparta**, Oxford, 1967, σελ. VIII+189.

Περὶ τῆς Σπάρτης, ἥτις διεδραμάτισε πρωτεῦον πρόσωπον εἰς τὴν ὄλην ἑλληνικὴν ἱστορίαν, πᾶν γραφόμενον ἐπὶ τῇ βάσει καλῶς ἐληλεγμένων στοιχείων εἶναι εὐπρόσδεκτον. Ἀπέβη αὕτη ἐπὶ μακρὸν ἡ πρώτη δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ πλεῖστοι συγγραφεῖς προέβαλον «τὴν ἐπ' ἀρετῇ φήμην» τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς.

Καὶ σήμερον ὁμως ἔτι παρὰ τὴν μακροτάτην καὶ ἐπίπονον ἐπιστημονικὴν ζήτησιν, ἥτις ἀρχεται ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου, παραμένει ἀσαφὴς ὄχι τόσον ἡ ἑξωτερικὴ ἱστορία τῆς Σπάρτης, ἡ ὁποία ἐμπλεχθεῖσα μετὰ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ἱστορίας διευκρινίσθη πως, ὅσον ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς διάρθρωσις καὶ πολιτικὴ συγκρότησις. Ἦδη ὁ Θουκυδίδης ὁμιλεῖ «διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν» (Ε', 68) καὶ ἡ πολιτεία αὕτη καὶ σήμερον παραμένει σκοτεινὴ ἐν πολλοῖς.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους πᾶσα νέα ἐργασία περὶ Σπάρτης γίνεται δεκτὴ μετὰ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ λύσῃ ὀρισμένα προβλήματα, ἅτινα ἔχουν τεθῆ, ἢ θὰ θέσῃ νέα. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἀνέλαβεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ A. H. M. Jones, διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, γνωστὸς ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ : 1. *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940 2. *The Athenian Democracy*, Oxford, 1960 3. *The Later Roman Empire 284—602* καὶ 4. *The Decline of the Ancient World*, London, 1966 (ἐπιτομὴ τοῦ προηγουμένου).

Ὁ μελετητὴς ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ τὴν προγενεστέραν προσφορὰν τοῦ A. H.

M. Jones αίσθάνεται ότι βαδίζει ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους, ὅσον καὶ ἂν ἡ παράλειψις, καὶ ἐν τῷ βιβλιογραφικῷ πίνακι ἔτι, βασικωτάτων καὶ εὐφήμως γνωστῶν ἔργων περὶ Σπάρτης, ὡς π.χ. τῶν Karl Otfried Müller, *Geschichte hellenischer Stämme und Städte II—III (Die Dorier)*, Breslau, 1844², Helmut Berve, *Sparta*, Leipzig, 1937, F. Kiechle, *Lakonien und Sparta*, München, Berlin, 1963, ἤττονος ἔτι σημασίας σφάλματα κατὰ τὴν ἀναγραφὴν δημοσιευθέντων ἔργων, ὡς τῆς K. M. T. Chrimes, *Manchester*, 1949 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ New York, 1952, παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καλῶς τετεκμηριωμένα πορίσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης (οὐχὶ δὲ ὑπὸ τυχόντων ἐρευνητῶν συνηγμένα) ὅσον ἔδει. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ ἐν εἰσαγωγῇ συγγνώμην διὰ «some of its errors, omissions and incoherencies», τὰ ὁποῖα διέλαθον τοῦτον, ὡς ἄλλωστε καὶ ἄλλους ἰδόντας τὸ ἔργον πρὸ τῆς δημοσιεύσεως, ὡς ἀναγράφεται ἐν τῇ εἰσαγωγῇ.

Τὸ ὅλον ἔργον περιλαμβάνει 27 κεφάλαια παρατακτικῶς τεθειμένα. Περαιτοῦται δὲ διὰ δύο πολυτιμοτάτων γενεαλογικῶν πινάκων τῶν βασιλικῶν οἰκῶν τῆς Σπάρτης. Πρὸς τούτοις περιέχει χάρτας τῆς Νοτίου Ἑλλάδος καὶ Ἑλλάδος—Μ. Ἀσίας. Μικρολογία θὰ ἔθεωρεῖτο ἂν ἐλέγετο ὅτι ἡ Λύττος κεῖται ὄχι ἐκεῖ ὅπου θέτει ταύτην ὁ Jones, εἰς τὸν δεῦτερον χάρτην, ἀλλ' ἀνατολικώτερον τῆς γραμμῆς Κνωσοῦ—Γόρτυνος.

Τὸ ὅλον ἔργον περιλαμβάνει τὴν τῶν ἀρχῶν τάξιν καὶ σύντομον ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν, θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ τμηθῇ εἰς δύο τμήματα ἐξ ὧν τὸ πρῶτον νὰ περιλαμβάνῃ τὴν ὕψην καὶ διάρθρωσιν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος (κεφ. I—X ἦτοι Λαϊκὴ παράδοσις, Λυκοῦργος, Εἰλωτες καὶ περιόικοι : Τάρας, Οἱ βασιλεῖς, Ἡ γερουσία, Ἡ Ἀπέλλα, Οἱ ἔφοροι, Ἡ χρονολόγησις τῆς ῥήτρας, Ἡ πειθαρχία, Ἡ διαίρεσις τῆς γῆς) καὶ τὸ δεύτερον τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐν γένει (κεφ. XI—XXVII ἦτοι Αἱ ἀρχαὶ τῆς Πελοποννησιακῆς συμμαχίας, Κλεομένης Α', Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι, Ἡ Πεντηκονταετία, Ὁ Ἀρχιδάμειος πόλεμος, Ὁ Μεσοπόλεμος, Ὁ Ἰωνικὸς πόλεμος, Μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Ἀθηνῶν, Ὁ Ἀγησίλαος ἐν Ἀσίᾳ, Ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, Ἡ βασιλέως εἰρήνη, Μεσσήνη καὶ Μεγαλόπολις, Ἡ ἡγεμονία τῶν Θηβῶν, Ἡ Σπάρτη ἐν καταπτώσει, Ἡ Ἄγις καὶ Κλεομένης, Νάβις, Ἡ Σπάρτη ὑπὸ ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν) μετὰ τινῶν ἐλαφρῶν μεταβολῶν. Δὲν εἶναι ἐνδεδειγμένον νὰ τίθενται παρατακτικῶς κεφάλαια ἀφορῶντα εἰς τὸ πολίτευμα, τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδῶν, τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν κ.ἄ. ἦτοι εἰς πλείονας τῆς μιᾶς ἀρχάς. Πᾶσα λογικὴ διαίρεσις προϋποθέτει μίαν μόνον βάσιν.

Οἱ βασιλεῖς, γέροντες καὶ ἔφοροι δὲν ἐξετάζονται καὶ ἐν συσχετισμῷ, ὅποτε θὰ ἐλέγετο καὶ πῶς ἀλληλοεπηρέαζοντο, ποῖαν ἰσχὺν εἶχεν ἐκάστη ἀρχὴ ἐκάστοτε κ.ἄ.

Ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους ἄς ἐπιτραποῦν ὀλίγα παρατηρήσεις :

Ἐν σελ. 16 μνημονεύων ὁ συγγραφεὺς τοὺς μεγάλους βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἀναφέρει τοὺς Κλεομένη Α', Ἀρχίδαμον (τίνα ;), Ἀγησίλαον (;), Ἀρέα (;), Ἡ Ἄγιν Γ', Κλεομένη Δ' καὶ Νάβιν. Τοῦ τελευταίου τούτου τὴν μορφήν ἀμαυρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πολυβίου προσεπάθησε νὰ ἀποκαθάρῃ ὁ V. Ehrenberg (*Nabis*, RE, XVI₂, 1935, στ. 1471 κ.ε.). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς δύο προτελευταίους Ἡ Ἄγιν

καὶ Κλεομένη, πρόκειται προφανῶς περὶ τῶν μεταρρυθμιστῶν (ἀφοῦ Κλεομένης Δ' δὲν ὑπῆρξε παντάπασι) καὶ ἄρα οὗτοι εἶναι Ἅγις Δ' καὶ Κλεομένης Γ' (Βλ. ἄλλωστε σελ. 152 κ.έ.).

Ἐν σελ. 20 ἐρμηνεύων χωρίον τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (II, 10 1272a, 10) ἀναφερόμενον εἰς τὸν δῆμον τῆς Κρήτης, ὃν συγκρίνει πρὸς τὸν τῆς Σπάρτης, ὑποθέτει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης «must mean ratify or reject» ὁ δῆμος τὰ εἰσφερόμενα. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ἄνευ ἐπιφυλάξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει προκειμένου μὲν περὶ τῆς Κρήτης ὅτι «ἐκκλησιάς μετέχουσι πάντες, κυρία δ' οὐδενός ἐστὶν ἄλλ' ἢ συνεπιψηφίσαι τὰ δόξαντα τοῖς γέρουσι καὶ τοῖς κόσμοις», προκειμένου δὲ περὶ τῆς Καρχηδόνος, τῆς ὁποίας ἡ σχετικὴ πολιτειακὴ διάταξις παρειαγεται, ὅτι «κύριοι κρίνουν εἰσὶ καὶ τῷ βουλομένῳ τοῖς εἰσφερομένοις ἀντειπεῖν ἔξεστιν, ὅπερ ἐν ταῖς ἑτέραις πολιτείαις οὐκ ἐστὶν» (αὐτ. 11, 1273a, 11). «Αἱ ἕτεραι πολιτεῖαι» εἶναι ἡ τῆς Κρήτης καὶ ἡ τῶν Λακεδαιμονίων. Εἰς τὸν δῆμον τούτων κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «οὐκ ἔξεστιν ἀντειπεῖν». Ἐκ τούτων βεβαίως μόνων δὲν συνάγεται ὅτι ὁ δῆμος τῆς Σπάρτης ἐνέκρινεν ἢ ἀπέρριπτε τὰ προτεινόμενα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἀντίθετον. Ἴσως ὅμως δύναται νὰ τεκμαρθῇ ἡ δικαιοδοσία αὕτη τοῦ σπαρτιατικοῦ δήμου ἐκ τῆς ὅλης θέσεως αὐτοῦ ἐν Σπάρτῃ. Ἐξ αὐτοῦ ἐξελέγετο ἡ μεγίστη ἀρχή. Ἀφοῦ δὲ οὗτος μετεῖχε τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς (Ἀριστοτ. Πολ. II, 10, 1272a, 31) εἰκάζεται ὅτι θὰ εἶχε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκρίνῃ ἢ νὰ ἀπορρίπτῃ τὰ εἰσφερόμενα.

Ἐν σελ. 59 φέρεται ὡς τίτλος THE PENTEKONTAETEIA, τὸ ὁποῖον καὶ ἔχει ἀποδοθῆ ἡμαρτημένως (δι' - EI -) καὶ δὲν ἀρμόζει εἰς ἔργον ἰδίᾳ περὶ Σπάρτης. Δυσκόλως εἶναι δυνατόν νὰ στεγασθῇ τμημα τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν Πεντηκονταετίαν, περίοδον, ἣτις εἰδικῶς ἀρμόζει εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτο εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν καθ' ὅσον ἡ ἀθηναϊκὴ ἱστορία τότε ἦτο ταυτόσημος τῆς ὅλης ἑλληνικῆς. Καὶ περὶ τοῦ ἐν σελ. 138 φερομένου THE THEBAN SUPREMACY εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις τὸ αὐτό. Νομίζομεν ὅτι οἱ τίτλοι πρέπει νὰ εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματος, ὅσον καὶ ἂν ὀνομασίαι οἶαι καὶ αἱ ἀνωτέρω εἶναι γενικώτεραι καὶ χρησιμοποιοῦνται εἰς ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν γένει.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ὅλου καὶ εἰς τινὰ ἐποουσιώδη σημεῖα τῆς πραγματείας οὐδόλως μειοῦν ταύτην. Γίνονται ταῦτα συνήθως ὑπὸ λογίων, οἱ ὁποῖοι πραγματεύονται ἐν θέμα ἐκ περιουσίας καί, ἀνέτως προβαίνοντες εἰς ἔκθεσιν θέματος πλήρως γνωστοῦ, παραμελοῦν παρυφὰς τινὰς αὐτοῦ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ προσέτι ὅτι ὁ A. H. M. Jones ἔγραψε τὸ ἔργον τοῦτο ἐν Αἰγύπτῳ (1964—5), ὅπου ἔργα γεγραμμένα εἰς τὴν γερμανικὴν, ὡς εἶναι πάντα τὰ ὑποδειχθέντα, θὰ ἦσαν δυσεύρετα.

EMMANOYTHA MIKPOΓIANNAKHΣ Δ. Φ.

Πανεπιστημιακὸς Διδάσκαλος